

Trauma fondatoare etic

Vianu Mureșan

„...puterea memoriei are capacitatea de-a scoate victimele din regatul răului și al morții și a le antrena ca o prezență în sânul vieții.”, Sandu Frunză, *Dumnezeu și Holocaustul*, p. 33

Antrenată în situații istorice tulburi, ajunsă formă a experiențelor comunitare trauma este atât de complexă încât rareori cineva și-a luat curajul de-a o analiza sistematic. Poate și din pricină că, diferit de condițiile cerute exercițiului filosofic, trauma nu e un subiect care poate fi judecat la rece, cu atât mai puțin dacă cel care judecă a traversat o experiență de acest fel. Un genocid sistematic, aplicat cu rigoare și precizie tehnică tipic teutone, cum a fost exterminarea evreilor în lagărele naziste, a generat fără niciun dubiu starea de descumpănire apocaliptică, cu tot ce are cumplit, inexplicabil și nebunesc aceasta. O dezlănțuire fără zăgazuri a puterii morții căreia pentru o lungă și funestă vreme nimeni – între puterile politice, civile sau militare din Europa – nu i-a stat în cale.

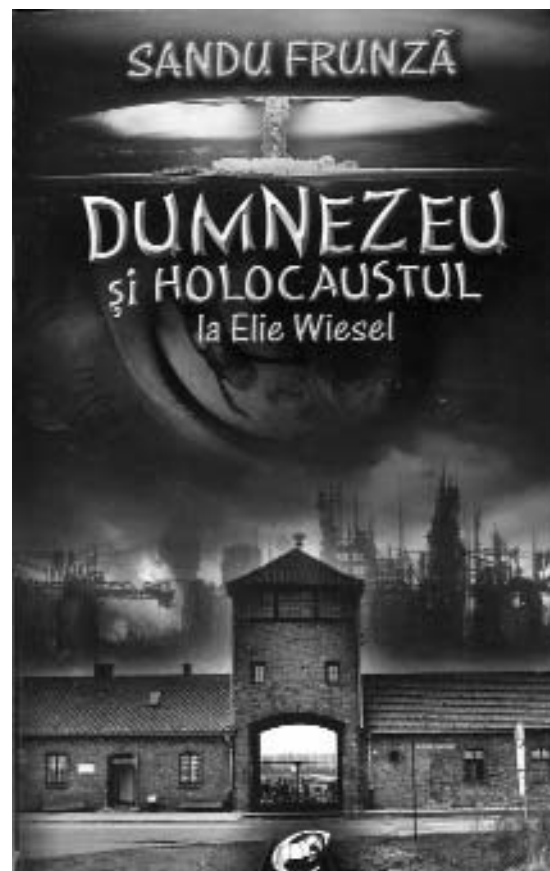
Unul dintre cei, foarte mulți, care au trecut prin lagărele de exterminare naziste și a avut șansa de-a supraviețui este scriitorul Elie Wiesel. În ce fel trauma i-a marcat destinul se poate afla citindu-i multele cărți, articole, mărturii în a căror polifonie s-a structurat ritmul unui sistem etic și a căror miză împinge către asumarea unei răspunderi profetice. Adică, s-a întâmplat ceva teribil care trebuie spus, mărturisit, dar nu pur și simplu pentru a ne împovăra memoria, ci sub imperativul și cu urgența constituirii unui nou mod de gândire și relaționare la scara umanității, și pentru a ajunge într-atât de vigilenți, de responsabili și stăpâni pe deciziile noastre încât să nu mai fie posibilă repetarea a ceea ce s-a petrecut *acolo și atunci*.

Timpul și locul acelor sinistre înfăptuiri are încărcătură mitică, este o circumstanță crucială în care sfârșitul de lume, iminent, nu mai lasă să mijească zorii niciunei renașteri. Deși pare o hiperbolă retrospectivă – produs al „culturii Holocaustului” creată imediat după cel de-al Doilea Război Mondial de gânditorii, scriitorii și filosofii evrei – percepția corectă aparține doar celor în cauză, evreilor. Orice judecată exterioară care vrea să joace figura neutralității reci rămâne

inadecvată și, ca atare, inconsistentă în plan explicativ. Dacă are gravitatea unui fenomen apocaliptic, chiar limitat la o comunitate etnică, este vorba totuși de un sfârșit de lume prin ceva foarte propriu acestei comunități: Legământul vechi al evreilor cu Dumnezeu. Acest topos exclusiv al tradiției evreiești face ca, în esență, tot ceea ce se întâmplă poporului evreu ca și fiecărui evreu în parte să aibă caracterul unui eveniment biblic. Iar pentru că Dumnezeu este „personajul” principal al Bibliei, Legământul odată împlinit angajează funcționalitatea lui în toate actele poporului ca și a persoanelor în parte, distribuția mergând de la sublimul extatic al sfinților până la suferințele victimelor lagărele de exterminare. Pe scurt, orice se-ntâmplă unui evreu, Dumnezeu este acolo. Și atunci a fost!?

Specializat în filosofia evreiască și istoria mentalităților religioase, profesorul clujean Sandu Frunză de la Facultatea de Științe Politice, Administrative și ale Comunicării a publicat recent o lucrare despre Elie Wiesel – *Dumnezeu și Holocaustul la Elie Wiesel* (ed. Contemporanul, București, 2010), cu subtitlul lămuritor, dar poate prea modest: *o etică a responsabilității*. Modest, pentru că etica responsabilității ar trebui împărțită universal pentru a-și produce efectul, să îmbrace forma imperativului categoric kantian, altminteri rămânând vulnerabilă împreună cu toți susținătorii ei regionali. Numai că responsabilitatea nu poate fi impusă prea ușor și nu are același sens pentru toți, dacă acceptăm diferențele etnice, culturale și psihologice dintre oameni. Doar utopia unei societăți globale filosofice, în care toți indivizii ar fi călăuziți de rațiune și s-ar ghida în toate actele lor de imperativul responsabilității pentru aproapele ar face posibilă generalizarea eticii pe care Sandu Frunză o extrage din scrierile lui Wiesel.

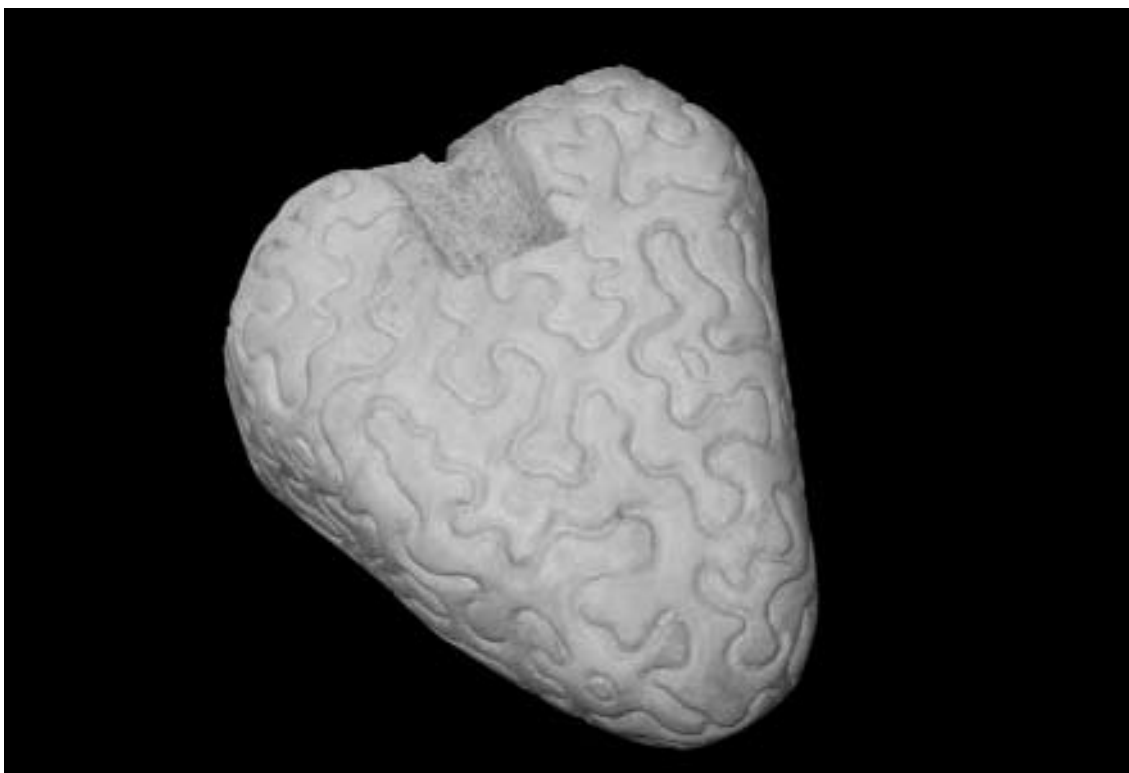
Este foarte inspirată sub raportul relevanței metodologice plasarea de către autorul clujean a problemei Holocaustului în strictă continguitate cu biografia lui Elie Wiesel, astfel dobândind caracterul autenticității, al mărturiei vii. Pentru că Wiesel, născut la Sighet (1928), aparținea comunității evreiești, a fost deportat în 1944 împreună cu toată familia și comunitatea evreiască de către

autoritățile maghiare. Ca atare au devenit victime ale operei de exterminare sistematică a etniei sale dictată de politica Reichului german ca o *soluție finală* (Die Endlösung der Judenfrage, termen introdus de Adolf Eichmann). Norocul a făcut ca el să scape cu viață din lagărul de la Auschwitz Birkenau în aprilie 1945, când deținuții au fost eliberați de armata americană. Părinții și sora lui mai mică însă au murit în lagăr. Pe cele două surori mai mari le va regăsi mai târziu într-un orfelinat francez. Ca ființă umană vie vede consumându-se sub ochii săi genocidul unei comunități de nevinovați, dar ca evreu știe că are un Legământ cu Dumnezeu, că Acesta e de față. Dar în ce fel? Acestei cutremurătoare întrebări i s-a răspuns în multe feluri, diversitatea acestora ducând la dezvoltarea unor modele de teologie a absenței, retragerii sau vinovăției lui Dumnezeu. Deci, ca evreu Wiesel nu participa doar la un genocid ci la un Holocaust, adică la o operațiune de omor sistematic, „ardere de tot” asistată pasiv, din indiferență, neputință sau cu complicitatea lui Dumnezeu. Ce s-a întâmplat cu Legământul, dacă evreii sunt lăsați pradă exterminării?

Angajarea lui Dumnezeu în proces complică datele problemei, reclamând un răspuns în orizont onto-teologic, nu numai etic sau pur și simplu psihologic. Scoaterea Lui din ecuație ar simplifica întrucâtva chestiunea, redusă ca peste tot de-a latul civilizației la dispute de putere, lupta între minorități și majorități, ura etnică și alte accese ce țin de psihologia mulțimilor. Un evreu nu se mulțumește cu explicații psihologice pentru că viața lui este angajată pe traseul verticalei ce leagă comunitatea sa, poporul său de Dumnezeu. Ca atare, orice se întâmplă Dumnezeu este răspunzător într-un fel sau altul, oricum implicat. Sandu Frunză remarcă în *Noaptea* lui Elie Wiesel, cartea în care relatează cutremurătoarea experiență de deportat a tânărului Eliezer, această polarizare uman-divin în punerea problemei responsabilității legate de situația Holocaustului, a cărei consecință severă duce spre o indiferență inexplicabilă a lui Dumnezeu: „Prima evidență ce se naște în mintea celui ce citește lucrările lui Wiesel, dar mai ales Noaptea, este aceea că Dumnezeu a ales să fie tăcut și absent pentru a face mai pregnantă prezența omului, moartea și suferința sa.” (p. 6). Dificil de convins și de acceptat această versiune

→

de retragere a lui Dumnezeu din lume tocmai în momentul când singură puterea lui ar fi evitat exterminarea evreilor. Oricum am vrea să le explicăm, rațiunile acestei retrageri scapă în primul rând celui ce se simte victimă agresiunii, în timp ce Domnul său atotputernic, Stăpânul cerurilor și pământului nu face nicio mișcare în apărarea și salvarea sa. Retragerea lui Dumnezeu constituie revelația în negativ a suferinței și morții, pe care puterea administrată de rațiunea și pasiunile strict umane le poate dezlănțui.

O amplă dezvoltare analitică ar suporta vizavi de aceste contingente ale suferinței și morții celor fără vină concretă – alta decât *vina metafizică* de-a fi evreu – ceea ce Sandu Frunză caracterizează drept *rațiuni ale urii* manifestate de germanii regimului nazist față de evrei (p. 13). Fără ca autorul clujean să o fi dezvoltat ca atare, motivația prin ură a exterminării evreilor duce ca ultimă consecință la teza stânjenitoare sub raport psihologic a existenței *urii raționale*, simetricul negativ și la fel de straniu în planul înțelegerii precum *amor intellectualis* spinozian. Poate că abia rațiunea izbuteste să producă planul sistematic și să construiască instrumentele prin care ura capătă eficiența distrugerii masive, și din acest punct de vedere Holocaustul indică falimentul kantianismului în versiunea lui de rațiune practică. *Ura rațională* este un instrument epistemic tot atât de bun în explicarea istoriei precum *voinea de putere*. O aplicație de netăgăduit a urii raționale o găsim atât în decizia nazistă a soluției finale, cât și în dialectica luptei de clasă marxiste, ambele generând mecanisme de exterminare în masă.

Unul dintre autorii teologiei Holocaustului pe care Sandu Frunză îl pune aici în dialog cu Elie Wiesel este Richard L. Rubenstein. Și acesta aprecia că ceea ce s-a petrecut în lagărele de exterminare obligă la o revizuire radicală și severă a tradiției culturale evreiești în special sub raport teologic. Credința biblico-rabinică și-a pierdut consistența atâta timp cât Dumnezeu Legământului și Alergerii s-a retras din relație sau, în orice caz, nu și-a făcut simțită prezența. De fapt trebuie chestionată din nou însăși teodiceea biblică, pentru că se ivesc cel puțin două nelămuriri: 1) dacă Holocaustul este o pedeapsă venită de la Dumnezeu pentru păcatele evreilor, atunci justiția divină explică, chiar întreține ororile lagărelor de exterminare; 2) dacă pedeapsa divină administrată evreilor pentru greșeli punctuale se răsfrânge nelimitat asupra unui întreg popor, atunci dreptatea biblică a lui Dumnezeu este pusă sub semnul întrebării. Și într-o situație și în cealaltă „*logica umană*” (p. 17) antrenează judecăți neconforme cu principiile teologiei biblice. Ce se poate face din acest moment?

Sandu Frunză ne extrage din acest orizont aporetic unde, să recunoaștem, acuratețea gândirii logice nu ne lămurește nimic. Dimpotrivă, ne poate duce în pragul unei revolte de tip marcionist al cărei efect teologic ar fi demonizarea figurii Tatălui veterotestamentar. Un răspuns ar trebui oferit în orizontul rațiunilor divine, ceea ce e dificil, chiar imposibil de obținut în datele convenționale noastre judecătorești. Ca atare, consideră autorul clujean, așa cum procedează și Elie Wiesel ar fi mai prudent să desfășurăm chestionarea în orizontul mai fertil, deși lipsit de lumină, al lipsei explicației rezonabile. Astfel, profesorul Frunză formulează două întrebări cheie (p. 44) pentru orice investigație a fenomenului Holocaustului. Prima, care este discursul și, respectiv, limbajul adecvat unei analize cu miez a fenomenului Holocaustului și a doua, cum pot fi făcute accesibile celorlalți semnificațiile reale ale suferinței evreiești

câtă vreme ei înșiși le-au considerat ca fiind inexprimabile? Opera lui Elie Wiesel legitimează o aserțiune precum aceasta: „*Inexprimabilul și incomprehensibilul par să fie dominante ale unui discurs despre manifestarea radicală a răului în relațiile interumane.*” (p. 46) Așa stând lucrurile, am putea să ne pripim, conchizând imediat că, în aceste condiții, de fapt orice discurs ar fi inutil. Neputând fi transmis nimic semnificativ, de ce să mai vorbim pe această temă?, ne-am putea întreba cu acea ușurătate retorică a lipsei de considerație epistemologică pe care o provoacă dificultatea fenomenului.

Totuși Sandu Frunză nu ne lasă suspendați în inexprimabil. Consideră că dă dovadă de mare fler analitic conducând argumentarea în direcția ideii acesteia: inefabilul discursului despre Holocaust vine din aceea că, în realitate, el *conține vocile celor care au murit acolo*. Problema reală este să putem auzi aceste voci ale victimelor, iar dificultatea vine din aceea că victimele tac. Au fost suprimate, li s-a închis gura, li s-a luat dreptul la cuvânt. În acest punct vom înțelege și miza cărții lui Sandu Frunză, dar și adevărul despre opera lui Elie Wiesel. Scriitorul este un mărturisitor, adică martorul și purtătorul de cuvânt al celor morți în lagăr, vocea lor ce strigă peste timp despre crima săvârșită. Și pentru că răul făcut nu trebuie ignorat, nu trebuie uitat niciodată, mărturia devine accent trasat de-a curmezișul istoriei și, în acest mod, profetie. Profetie a răului care pândește și care s-ar putea revărsa oricând peste noi dacă nu ne amintim ce a fost, dacă vom ceda pernicioaselor narcotice ale ațipirii etice, pe care indiferența obștească sau vreo alergie construită cultural la problema evreiască pot s-o transforme într-un veritabil somn etic. Or, s-a putut constata că întotdeauna somnul etic naște victime inocente. Mesajul cuprins în cărțile lui Wiesel are gravitate profetică, pentru că în el se manifestă „*o voce autentică a celor ce au fost reduși la tăcere în lagărele morții și nu mai pot să vorbească decât prin vocea de împrumut a celui care este identificat ca mărturisitor.*” (p. 30)

Ne putem întreba, cu interesul verificării în planul practicii istorice a proiectelor etice: oare simplul îndemn la responsabilitate are puterea de-a impune o grilă universal acceptată? Suspicios cu privire de instinctele speciei noastre, aș spune că nu. Persuasiunea, argumentația sau influența emoțională pot fi ușor dejucate de răsturnări nebanuite ale situațiilor generatoare de adversități și stări conflictuale. Spectrul răului, amenințarea morții produc nu numai efectul unor consensuri de natură morală, regionale, ci și opusul acestora, frenezia distrugerii, delirul colectiv și mania irresponsabilității. Sub presiunea fatalității deseori reacționăm prin agravarea ei. În astfel de situații în care patosul unor sumbre răfuieli pune stăpânire pe mintea unor întregi comunități, orice profet al responsabilității e ignorat, demonizat sau suprimat. Furiei criminale nu i se poate opune nicio rațiune, pentru că furia în sine e mai profund determinantă pentru colectivități decât rațiunea. N-avem, din păcate, niciun argument solid pentru susținerea că dorința de distrugere n-ar fi structurală și egal definitorie pentru om precum spiritul constructiv și nevoia de ordine rațională. În plus, nu cred că răul poate fi o lecție învățată. Învățând să contracarăm anumite forme ale lui, rămânem captivi unei neputințe și unei ignoranțe. Nu ne putem apăra de formele lui inedite și nu-i cunoaștem înmițele fațete. Ca atare, o etică a responsabilității are, eventual, puterea unei cure de întreținere, dar nu devine panaceu. Totuși, o pedagogie exercitată în direcția responsabilității, așa cum procedează și profesorul

Sandu Frunză animat de spiritul lui Wiesel, este nu doar oportună, ci și recomandabilă câtă vreme admitem că, cinstit, n-avem un instrument etic mai eficient în cadrele de relativă ordine ale societăților civilizate.

Dar a fost cândva războiul opera civilizației? Cred că nu și, în consecință, dacă starea conflictuală și lupta mai sunt posibile, un genocid se poate petrece din nou. Nu e departe cazul Rwanda (1994) când au fost omorâți în numai o sută de zile peste 800.000 de oameni, și nici exterminările în masă și gropile comune produse de războiul interetnic din fosta Iugoslavie. Cât de mult au influențat profundele etici ale responsabilității, produse și predicate pe toate canalele în ultimii cincizeci de ani de marii lideri ai gândirii și credinței, pe cei care au comis toate aceste crime? Literatura și filosofia morală sunt instrumente de lux care produc efect în societățile educate, nesemnificative la nivelul suprafeței sociale globale. Argumentele, imperativele, principiile țin de jocul rafinat al acestor cluburi universitar-academice din care scriitorii, gânditorii, teologii și câteo figură politică fac parte, însă nu influențează mai mult mersul istoriei decât maestrul jocului cu mărgelile de sticlă din ficțiunea lui Hesse. Gânditorii rafinați și predicatorii etici lunecă ușor în patima de a-și compune o înaltă considerație de sine prin cultivarea complexului superior că le revine educația umanității. Rareori așteaptă confirmarea masivă că ceea ce spun e interesant pentru cei mulți, adevărata mașină istorică. Ca atare, cred că dacă am inventaria numărul celor preocupați sau inițiați în filosofia morală și al celor care își conduc constant viața după principiul responsabilității, puținătatea lor ar putea avea efectul unei traume pentru cei dispuși să se amăgească intelectual. Nu cred că Sandu Frunză se amăgește, și chiar de aceea irelevanța la nivelul societății globale a principiului responsabilității sper că nu-i provoacă traume.